

HOLLENDERHAGEN

LANDSKAPSTILTAK OG HAGEHISTORIE

Feste Grenland as
Landskapsarkitekter mnl

06.11.2017

OPPDRAGSGIVER: RISØR KOMMUNE

Tittel:

HOLLENDERHAGEN _ENKEL HAGEHISTORISK PLAN

Forfatter:

Tone Telnes

Dato:

06.11.17

Oppdragsgiver:

Risør kommune

Kontaktpersoner:

Sigrid Hellerdal Garthe og Tanja Røskar

Prosjektoppsummering:

Sammen med Risør kommune har Feste Grenland AS utarbeidet en enkel hagehistorisk plan som har som mål å:

- Gi et bedre kunnskapsgrunnlag med enkel kartlegging av hagehistoriske spor og vurdering av landskapskvaliteter.
- Lage en overordnet hageplan, med enkle prinsipper for skjøtsel, for hvordan hagen skal utvikles som et attraktivt byrom i Risør sentrum. Hageanlegget skal være lettstelt, og med mulighet for å ha et lite konsert-/serveringsområde.
- Plan for nye atkomster via ny steintrapp fra Storgata og vurdering av muligheter for universelt utformet atkomst via tilgrensende bakgård med inngang fra Kragsgate.

Prosjekttema:

- Hagehistorie
- Tilrettelegging med landskapstiltak
- Byhage og møteplass
- Statlig sikra friområde
- Skjøtsel

Framsidedeillustrasjon:

Pæretreet i Hollenderhagen,
foto Tone Telnes, juni 2017

Kvalitetssikring:

Sigrid Hellerdal Garthe, Risør kommune

Dato:

06.11.2017

Kommentarer:**Produsert av:**

Feste Grenland AS
PB 120, 3901 Porsgrunn
Besøksadr. Tordenskjoldsgt. 6
Tlf: + (47) 35 93 02 10

www.feste.no
grenland@feste.no

INNHold

1 Innledning	5
2 Hagehistorien	6
- registrerte planter i hagen	
- murer og funn av gjenstander	
3 Hovedgrep og utformingsvalg	18
4 Landskapstiltak og opparbeiding	20
5 Prinsipper for skjøtsel	22

Murer i hagen slik de ligger idag

1 Innledning

Hollenderhagen er en gammel, forfallen hage på ca 700 m², midt i sentrumskvartalet i Risør by. Dette har vært en privat hage siden 1863, men den er i dag preget av forfall og manglende vedlikehold. Risør kommune kjøpte hagen i 2015, og er nå i en prosess for å få området til å bli statlig sikret friluftsområde, samt å se på hvordan man kan tilrettelegge for å oppnå bedre standard og tilgjengelighet, samtidig som det er et ønske å ta vare på de hagehistoriske sporene som finnes. Det er i dag kun én inngang til hagen; ei bratt og smal trapp fra et portrom i hagens nordvestre del. For å øke tilgjengeligheten til hagen, må det etableres bedre og sikrere atkomst enn dagens.

Sammen med Risør kommune har Feste Grenland AS utarbeidet en enkel hagehistorisk plan som har som mål å:

- Gi et bedre kunnskapsgrunnlag med enkel kartlegging av hagehistoriske spor og vurdering av landskapskvaliteter.
- Lage en overordnet hageplan, med enkle prinsipper for skjøtsel, for hvordan hagen skal utvikles som et attraktivt byrom i Risør sentrum. Hageanlegget skal være lettstelt, og med mulighet for å ha et lite konsert-/serveringsområde.
- Plan for nye atkomster via ny steintrapp fra Storgata og vurdering av muligheter for universelt utformet atkomst via tilgrensende bakgård med inngang fra Kragsgate.

2 Hagehistorien

Dette kapitlet tar utgangspunkt i og bygger på følgende undersøkelser og rapporter/tekster:

- Kulturhistorisk stedsanalyse DIVE for Kvartalet _NIKU 2014.
- Notat om Mortensen-hagen (til åpning av hagen) _landskapsarkitekt Ingunn Hellerdal 30.05.2015.
- En arkeologisk forundersøkelse i Hollenderskjæret, Gnr 16, Bnr. 1444 _Stan Reed og Tanja Røskar, 06.05.2017
- Hageleksikon og norsk sortsliste.

Havnegata 8 er en bolig- og forretningsgård, oppført ca. 1862. Eiendommen har samme bruksnummer som Stor-gata 8, og er mot gata bygget sammen med denne. Her var blant annet tidligere Bratland landhandel, Mortensens klesforretning og skobutikk. Østre del av huset, som tidligere var bod og lager, ble i 1948 innredet til bolig. Samtidig ble det oppført en garasje i bakgården, som er sammenbygget med hovedhuset. Til eiendommen hører også den store hagen sentralt i Kvartalet. Hagen er bygget opp omkring det gamle skjæret, og har tidligere vært Scheens og Sønnichsens hager før brannen i 1861. Deler av hagen har vært knyttet til apotekergården før bybrannen og refereres derfor også til som Apotekerhagen.

Hollenderhagen kalles også Hollenderskjæret. Fjellknau-sen som ligger her er spor av det opprinnelige landskapet som bygningene i kvartalet er bygd opp og tilpasset omkring. Selve navnet peker på lang historie bakover. Som historisk spor og landskapselement fra før bybrannen i 1861, er den slik sett det aller viktigste å ta vare på i hagen. Bybrannen i 1861 var total i denne delen av byen. Når en ser på varmeutviklingen av bygninger som brenner ned, må en regne med at ingen trær eller levende planter overlevde. Men frø i bakken kan ha overlevd.

Hagen har aldri blitt fullstendig registrert ift planter eller kulturhistoriske spor. Landskapsarkitekt Ingunn Hellerdal gjorde en befarings her sammen med en botaniker fra Agder Naturmuseum i juni 2000. Hensikten var da å se etter om de kunne finne planter som kunne knyttes til apotekertida eller ballastplanter. Som del av arbeidet med plan for tilrettelegging av hagen, ble det i april 2017 gjort en arkeologisk forundersøkelse, der hovedfokuset skulle være tolkning og datering av murene i hagens østlige del.

Registrerte planter i hagen

Ballastplanter:

- Skvallerkål (*Aegopodium podagraria*)

Den planta som dominerer hagen i dag er utvilsomt skvallerkål (også lokalt kalt bygras). Skvallerkål er en flerårig plante i skjermplantefamilien, som blir 30-100 cm høy og har hvite blomster i skjærmer. Stilken er glatt, hul innvendig, og har langsgående furer. Bladene sitter på en forgrenet bladstilk i grupper av oddetall, ofte 3 eller 7 blader. Bladene er lansettformede og svakt taggete. De dukker ofte opp allerede i april, mens planten gjerne blomstrer i mai-juni. Skvallerkål er svært utbredt og sprer seg raskt. Den liker skyggefullt kratt, veigrøfter, skogbryn, hager, parker og strandvoller. Den er relativt vanlig i Norge i lavlandet. Planten er et problem i hager og parker der man ønsker at andre vekster skal vokse og blomstre. De underjordiske røttene er omfattende og planten lar seg vanskelig utrydde. Mekanisk fjerning er vanskelig. Selv korte rotrester spirer raskt. Gjentatt fjerning av plantedelene over jordflata vil over tid (typisk over en hel vekstsesong) fjerne planten. Skvallerkål er en spiselig plante, de unge bladene er gode i salat eller i omelett. I gamle dager ble omslag av planten brukt mot podagra, derav plantens vitenskapelige navn.

- Svaleurt (*Chelidonium majus*)

Ble registrert her i hagen av Agder Naturmuseum i 2000 og er en flerårig urt i valmuefamilien. Den er som regel 30–60 cm høy, men kan bli høyere. Den er rikt forgrenet, håret og har gul melkesaft. Bladene er fjærflikete med runde avsnitt. De gule blomstene sitter noen få sammen i skjærmer. Blomstringstida er mai–august. Maur bidrar til å spre frøene. Planten er svært giftig. Den vokser på kulturland, brakkmark og i åpen skog. I Norge finnes den spredt nordover til Trøndelag. Mange av stoffene i sval-

hurt virker sterkt på kroppen, og den har en lang historie som medisinsplante. Planten brukes fortsatt både i urtemedisin og homøopati, og er et reseptpliktig legemiddel.

- Fjellmarrikåpe (*Alchemilla alpina*)

Registrert i hagen av Agder Naturmuseum i 2000. Planten blir omtrent 10 cm høy, og har 5-7-koblede blader som er bare ovenpå og med glisende silkehår under. Gulgrøne blomster på korte skaft. Blomstrer omtrent i juni på heier, enger og snøplasser til fjells og ikke sjeldent i lavlandet i det meste av Norge. Den er funnet helt opp til 1760 meters høyde i Jotunheimen. Midt i byen Risør er det en uvanlig vokseplass for denne planta. Uvisst om den kan ha vært innført og dyrka her for medisinsk bruk.

- Byvortemelk (*Euphorbia peplus*)

Byvortemelk, ettårig art i vortemelkfamilien. 10–30 cm høy med mørkegrønne eggformede blad. Byvortemelk er et tilfeldig ugress som er funnet spredt langs kysten til Troms. Registrert i hagen her av Agder Naturmuseum i 2000. Typisk ballastplante (Artsdatabanken).

- Villtulipan (*Tulipa sylvestris*)

er en viltvoksende plante i tulipanslekta med gule blomster. Planten er også kalt skogtulipan eller hollandsk tulipan, og den vokser vilt i Norge, hovedsakelig mellom Arendal og Kristiansand. Den kommer opprinnelig fra Syd- og Sentral-Europa, samt Nord-Afrika. Allerede på 1970-tallet hadde planten spredd seg til sør i Sverige og Sørlandet. Den regnes som en ballastplante i Norge. Den blomstrer normalt i slutten av mai, og har en velduftende gul stjerneformet tulipanblomst med spisse blomsterblad. Den har 10–40 cm lang stilk. De sprer seg via underjordiske utløpere fra morløken. Ved gode lysforhold blir det rikelig blomstring. I motsetning til de fleste andre tulipanarter kan villtulipanen trives i halvskygge. Den vil ha varm, veldrenert og kalkrik jord. Villtulipan er Arendals kommuneblomst.

Villtulipan finnes i rikt monn i Hollenderhagen og preger hagen positivt i blomstringstida. Viktig plante å beholde.

Gamle planter i hagen

Nyttevekster:

- Gråpære (Pyrus)

Gråpære er en av de eldste pæresortene, kjent fra 1500–1600-tallet. Første kjente planting i Norge var i Lier i 1752. Arten er hardfør med små frukter som er modne i september. Tidligere mye plantet i Norge, finnes i dag bare som enkelttrær på Øst- og Vestlandet.

Pæretreet i Hollenderhagen har "alltid" stått her (ref. nabo). Treet er det største i hagen, har skulpturell form, preger hagen positivt og er viktig å ta vare på.

Andre nyttevekster som er kjent fra hagen:

Fru Mortensen skal ha hatt stikkelsbær-, rips- og solbærbusker, bringebær og rabarbra. Samt at hun også dyrka poteter og grønnsaker i den delen av hagen som har dyp og god jord (den østre delen).

Prydvekster:

- Syrin (Syringa vulgaris)

De rotekte sortene, både lys lilla og hvite, er virkelig gamle hageplanter. Syrin kom på slutten av 1700-tallet, og ble plantet som hekk, «løvgang» eller som «levende lysthus». Syrin er en busk som er lett å dyrke og lett å spre, og den har vært dyrka kontinuerlig i flere hundre år. Omfanget av disse rotekte og spredningsvillige buskene kan bli veldig stort når de får stå i fred. Foryngelsesbeskjæring av eldre, rotekte, overgrodd syrin, er enkelt. Beskjær da alle/eller de fleste grener tilbake til 30-50 cm, i ulik høyde i tidlig vår. Gjødsla godt, gjerne med kompost og fullgjødsla. Slike gamle syriner rammer inn toppen av Hollenderskjæret, der det skal ha stått et lysthus tidligere. Syrinene må tas vare på, men bør forynges og skjøttes.

- Gamle rotekte roser (Rosa)

Roseslekta hører til rosefamilien og har ca. 250 arter på nordlige halvkule, flest i Europa og Øst-Asia. Busker med tornete grener og stamme, finnete blad og store, ofte velluktende blomster med mange pollenbærere og flaskeformet blomsterbunn. Mange av artene er meget vanskelige å skjelne fra hverandre. Hos grekerne var rosesdyrking utbredt. I middelalderen kom det flere nye arter i kultur, spredt vestover i Europa fra Orienten. Også i Norge ble det dyrket hageroser i middelalderen. I gamle hager finner vi ofte typer av de gamle, rotekte rosene. Pimpernell-rose skal ha vært i hagen her tidligere, men den er ikke funnet i registreringer som er gjort.

- Spirea (hvit toppspirea, ikke identifisert)

Spirea av slekten spirea i rosefamilien, er en stor gruppe planter som inkluderer både delvis vintergrønne og løvfellende busker. Det finnes mange sorter av spirea som kan ha hvite, rosa, lilla eller røde blomster. Blomstringsperioden varierer alt etter sorten, men helst litt utpå sommeren. Busker med hvite blomster finnes på øvre del av Hollenderskjæret. Dette er en gammel hageplante som er svært villig og sprer seg mye når den får lov. Kan med fordel tynnes og skjøttes hardere her i hagen.

- Snøbær (*Symphoricarpos albus*)

er en busk i snøbærslekta i kaprifolfamilien. Den hører naturlig hjemme i Nord-Amerika der den finnes i store deler av Canada og det nordlige USA. Det er en opprett, bladfellende busk, med en stivgreinet hovedstamme og ofte med flere skudd fra en jordstengel. Den kan spre seg og kolonisere et område og danne tette kratt. Maksimumhøgde er 2 meter. Bladene sitter motsatt på spredde greiner. De er generalt ovale, men varierer i størrelse og form kan være opp til 5 cm lange, eller litt større på års-skudd. Blomsterstanden er en klase med opptil 16 blomster. Frukta er kjøttaktig hvit, bær lignende steinfrukt ca en centimeter brei. Fugler sprer frøa etter at de har spist

frukta. Planten har vært brukt til medisin og såpe, til pil-skaft, for å hindre erosjon og som ornamentplante pga de hvite fruktene. Sprer seg mye når de får stå i fred. Her i hagen har den spredd seg på store deler av Hollenderskjærets vestsida. Den bør begrenses her. Kan evt flyttes til hagens yttersoner.

- Buksbom (*Buxus sempervirens*)

er en eviggrønn busk eller lite tre i buksbomfamilien. Den blir opptil fem meter høy og har en tett vekst med mange greiner og en reveaktig lukt. Bladene er motsatte og ovale til elliptiske. Blomstene er gulgrønne og sitter i små, sidestilte kvaster. Stammen vokser sakte, og veden er tyngre enn vann. Busken finnes i skog, kratt og steinete steder, ofte på kalkgrunn, til 1600 moh. Det norske navnet kommer av plattysk buks – «boks» og bom – «tre» og viser til at den harde veden egner seg til dreide og bearbejdede gjenstander som esker og geværkolber. Den regnes som det beste materialet til tresnitt. Buksbom er en populær hageplante og klippes ofte til spesielle former. DIVE-rapporten som er utarbeidet for Tvedestrand sentrum nevner Buskbom knyttet til hagen, men den er ikke gjenfunnet i vår registrering.

Stauder:

- Peoner (Paeonia)

er den eneste planteslekta i pionfamilien (Paeoniaceae). De er busker og flerårige urter med store blomster og vokser vilt i Eurasia, Nord-Afrika og vest i Nord-Amerika. Flere av artene er viktige som hageplanter og medisplanter. De urteaktige artene blir 0,5–1,5 m høye, og buskene blir opptil 3,5 m. Røttene er tykke og lagrer næringsstoffer om vinteren. Bladene er ganske store, spredte og sammensatte. Blomstene er tvekjønnede og sitter som regel enkeltvis og endestilt. Det er funnet flere typer og flere eksemplarer i hagen. Disse kan være ganske gamle, og bør absolutt tas vare på.

- Daglilje (Hemerocallis) – overlever i tiår uten stell.

Daglilje er en svært gammel hageplante, og det er kjent at den ble dyrket i Norge allerede i 1694. Den er tilpascningsdyktig og hardfør og kan stå i ro på samme sted i mange år. Planten kan bli opp til 80 cm høy, og den blomstrer med lysegule trompetforma blomster i juni. Blomstene har svært god lukt, sitter på lange stengler, og det er mange knopper på hver stengel. Hver blomst varer bare en dag, men nye blomster åpner seg etter hvert så blomstringa varer noen uker. Gul daglilje er spinklere og mer grasiøs i veksten enn den brune daglilja. Røttene har tydelig oppsvulma "knoller".

- Gravbergknapp (tidligere Sedum spurium)

er en flerårig art i bergknappfamilien. 5–15 cm høy, flate omvendt eggformede blad og rosa blomster. Gravbergknapp stammer fra Kaukasus. Den er dyrket i hager hos oss og ofte forvillet på tørre berg. Arten er konkurransesterk i tørrbakker og har en negativ innvirkning på flere rødlistede karplanter. Man skal derfor være forsiktig med å spre planten i natursoner.

Nyere planter i hagen:

- Mispelslekta (Cotoneaster)

er ei slekt i rosefamilien. De er busker, eller mer sjeldent små trær. Veksten er opprett eller krypende, og de kan være løvfellende, eller helt eller delvis eviggrønne. De har aldri torner. Bladene er spredte, hele og helrandete. Blomstene sitter i runde kvaster på sidestilte skudd. Kronbladene er hvite eller rosa. Frukten er en rød eller svart, bærliknende kjernefrukt der begerbladene sitter igjen. Mispelslekta omfatter 300–450 arter og er utbredt i Europa, Nord-Afrika og Asia med flest arter i Himalaya og Sørvest-Kina. I Norge forekommer to arter naturlig, dvergmispel og svartmispel, og i tillegg er en rekke hagebusker forvillet. Svært vanlig som bunndekkende planter, i norske hager fra 1970-tallet og fremover til idag.

- Tuja

Tujaslekten er en av fire delgrupper av nåletrær i syypress-familien. Av tujatrærne er det tre arter som kommer fra Asia og to som er fra Nord-Amerika. Tujabladene er evig-grønne og skallaktige. Siden 1980 har tuja vært en yndet plante hos norske hagesentre, og den selges fortsatt i stor utstrekning som rimelige hekkplanter. Noe som har ført til ensidig og uheldig bruk av planten. I gamle hage- og parkanlegg var tuja mest brukt som enkelttrær. Bør fjernes fra hagen.

er uten hefteskiver. Vokser langs gjerdet mot Storgata og passer fint der.

- Krypeiner (Juniperus)

Krypende einer med flatt, liggende, og blålig bar. Krypeiner har krypende og utbredt vekst og blir 10 - 20 cm høy. Baret er flatt liggende og symmetrisk ordnet. Nålene har en jevn skinnende blåfarge. Krypeiner brukes ofte som bunndekkende eller hengende ned fra murer. Bør fjernes fra hagen.

- Leddved (Lonicera xylosteum)

er en 1-2 m høy bladfellende busk med motsatte, ovale, kortstilkede blader som er dunhårete og blågrønne med lys underside og mørkegrønn overside. Parvise blomster på felles stilk fra basis av de øvre blad. Rørformet og toleppet krone, sammenvokst nedentil. De uspiselige røde bærene sitter parvis, men er ikke sammenvokst. Blomstrer fra mai til juni. Kaprifol kan beholdes i hagen.

- Sølvarve (Cerastium biebersteinii)

Plante i Nellikfamilien som stammer fra Krim. Matte-dannende, hardfør, flerårig urt, 15 cm høy med smale, hvithårete blad og stjerneformede blomster. Filtarve og sølvarve er kalkelskende og etablerer store matter og fortrenger sårbare, rødlistede arter. Er kanskje bare i begynnelsen av sin spredning. Sølvskimrende, bunndekkende planter med kritthvite blomster. Bør fjernes fra hagen.

- Vanlig villvin (Parthenocissus inserta)

er en planteslekt i vinfamilien. Klatrende busk med ranker som slynger seg rundt støtter. Vanlig villvin, P. inserta, som hører hjemme i Nord-Amerika, blir ofte plantet for å dekke husvegger og murer. Den har femkoblede blad som blir røde om høsten. Kan bli 10–15 m høy. Rankene

1: Pæretreet
Gråpæretre, gammelt

2: Syriner
Hollenderskjæret omkranses av syriner. Det stod tidligere et lysthus her

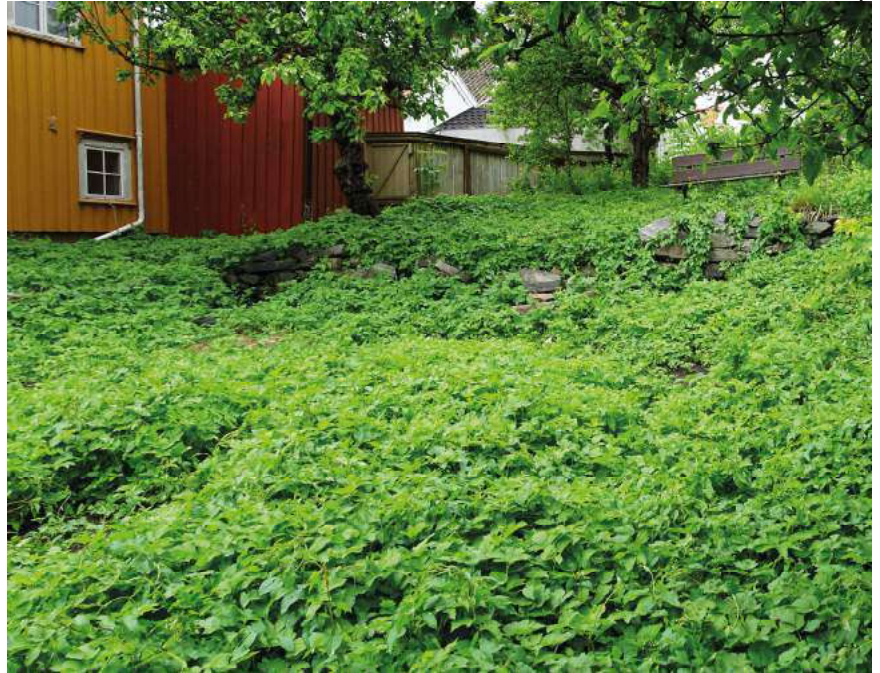
3: Epletrær
Frukttrær av yngre dato

4: Nyere innførte planter
som cotoneaster, tuja, lonicera, sølvarve, krypeiner bør fjernes.

5: Mot Storgata
Ny atkomst via trapp fra Storgata er planlagt her. Villvin dekker gjerde, mur og fjellveggen

6

7

8

10

9

6: Ville gule tulipaner
Finnes bare på Sørlandet (foto Tanja Røskar)

7: Skvallerkål
dekker store flater i hagen

8: Fjellmarikåpe

9: Snøbærbusk
sprer seg veldig lett. Bør begrenses og evt flyttes til vegetasjonssonene i hagens ytterkanter der man ønsker skjerming mot gjerder og naboer

10: De gamle peonene
er viktige å få frem i større bed eller felt som innramming av uteplass ved bryggeriet

Murer og funn av gjenstander

(ref den arkeologiske forundersøkelsen)

Selv om de synlige murrestene i hagen ikke er datert, kan man anta med stor grad av sikkerhet at alle kan relateres til hagens siste bruksperiode og at de antagelig er fra 1900-tallet. De er heller ikke bygd oppå eldre strukturer.

En vurdering av murenes verneverdi må ta stilling til hvor sjelden slike hagestrukturer er i Risør samt hvilke eventuelle rolle disse murene og hagens struktur skal ha i den planlagt omstruktureringen. Den arkeologiske forundersøkelsen har påvist at murene er ikke av en alder som alene er grunn til å tilegne dem noen vernestatus.

Hagejordslaget inneholdt relativt mange gjenstander - krittpipefragmenter, porselensskår, takstein, østersskjell mm, men også moderne materiale - plast osv. Gjenstandene som er synlige på overflaten er kun løse gjenstander og gir ingen indikasjon på alderen til det øverste jordlaget. Prøveundersøkelsen tyder på at inngrep i hagens østlige del til en dybde av 0,25 m ikke vil forstyrre kulturlag.

Hagens vestlige del ble ikke undersøkt. Inngrepet mot vest for å anlegge ny tilkomst til hagen vil, i all sannsynlighet, kun forstyrre fyllmasser.

Oversikt over hagen og prøvegravinger

1

2

3

4

5

1: Mur 1
med prøvehull 1 i forgrunn
(foto fra arkeologisk forun-
dersøkelse)

2: Detalj av mur 1
(foto fra arkeologisk forun-
dersøkelse)

3: Mur 2,
sammenrast trapp i midten.
Mur 1 til venstre.
Sett mot sydvest
(foto fra arkeologisk forun-
dersøkelse)

4: Prøvehull 2
ved overgang mellom mure-
ne 1 og 2. Sett mot sydvest
(foto fra arkeologisk forun-
dersøkelse)

5: prøvehull 3.
Sett mot vest
(foto fra arkeologisk forun-
dersøkelse)

6

7

8

9

10

6: Prøvehull 6 til høyre og 7 bak treet,
sett mot sydøst
(foto fra arkeologisk
forundersøkelse)

7: Prøvehull 6,
sett mot øst. Fjell i
hullets østre del
(foto fra arkeologisk
forundersøkelse)

8: Rester av steingods
fra Fell & Co. Produsert
ved St. Peter's Pottery i
Newcastle-upon-Tyne,
Northumberland mellom
1817 og 1890
(foto fra arkeologisk
forundersøkelse)

9: Mur 3 og prøvehull 5.
Sett mot syd
(foto fra arkeologisk
forundersøkelse)

10: Kritt Piper
Pipe fra T. Ruscoe som
produserte piper på Bell
Wharf i London mellom
1789-1807
(foto fra arkeologisk
forundersøkelse)

3_hovedgrep og utformingsvalg

Så er spørsmålet hva som skal tas vare på? Hvilken utviklingshistorie av hagen skal fremheves?

Siden de registreringer og den kartleggingen som er gjort av hagen er enkle og kun overordnede, vil valg av hovedgrep og retning på den landskapsmessige opparbeidningen av dette som byhage og møtested, i stor grad baseres på skjønn. Samtidig er det viktig at de tiltakene som nå foreslås, blir gjort forsiktig og tilpasset uten å «ende-vende» terreng og vegetasjon og med syn for hagens eksisterende kvaliteter. Vi har forsøkt å gjøre bevisste, begrunnede valg og har gjennom foto og de undersøkel-sene som er gjort, dokumentert førsituasjonen. Ytterlige-re dokumentasjon bør følges opp før riving/ending og undervegs i byggefase når den tid kommer.

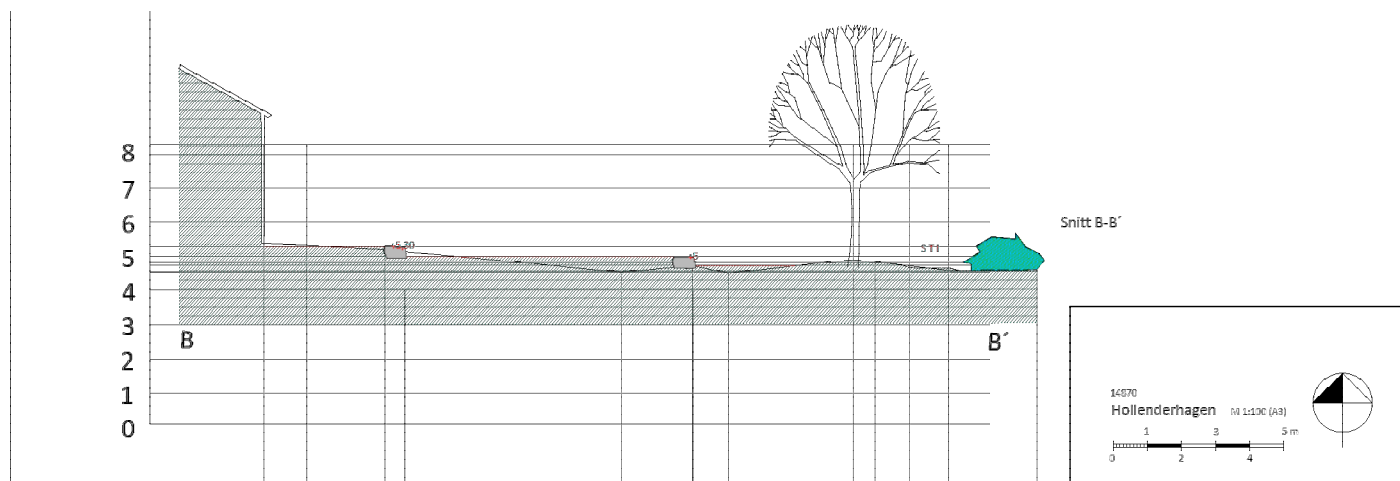
Det er ikke valgt å forfølge noen ren hagehistorisk tids-epoke, siden dette virker til å ha vært en til enhver tid tilpasset nyttehage for de som har brukt hagen. På den måten følger vi tradisjonen videre i å gjøre tiltak som leg-ger til rette utfra dagens behov og ønsker om ny bruk, tilpasset hagens brukere.

Tre hovedelementer er tydelige i hovedgrepet

Landskapet – hovedformen i landskapet med det mar-kerte Hollenderskjæret/fjellknausen sentralt i hagen og flatene inn mot bebyggelsen og ut mot murer mot Stor-gata, danner utgangspunkt for terrengformingen. Både knaus og flater beholdes og tydeliggjøres.

Murene – blir som motiv beholdt, men bygges opp på nytt. Eksisterende murer er i svært dårlig forfatning og har aldri vært fundamentert for å tåle utstrakt bruk av hagen. Trolig har dette vært enkle løst opplagte hage-murer for oppstøtting av bed og for avgrensing av dyrkings-flater. Murene vi nå bygger opp igjen skal dimensjoneres for å danne terrasserte oppholdsflater for offentlig bruk som arena for konserter og/eller servering. Steinene fra de gamle murene gjenbrukes så langt det er mulig, men må også suppleres med mer og større stein som blir lagt med bedre fundamentering av drenerende masser, for at de skal kunne tåle bruken det her legges opp til.

Plantene – den vegetasjonen som finnes i hagen i dag tenkes i stor grad opprettholdt, men ugrassonene med skvallerkål og «løpske» busker er tenkt fjernet og topppla-get av jord masseutskiftet. Sonene for gressbakke er det f.eks. viktig å forsterke med drenerende masser i topp-sjiktet slik at dette blir hensiktsmessige bruksflater. Noe busker og stauder skal suppleres langs gjerder og grenser mot naboer. Ellers beholdes eksisterende vegetasjon og markdekke i størst mulig grad. Grusstier innpasses i det grønne og gjør det mulig å bevege seg gjennom hagen tørrskodd og enkelt.

4 Opparbeiding og landskapstiltak

Hollenderhagen er et idyllisk og spennende byrom, som vil kunne bli et nytt og annerledes tilskudd til offentlige rom/møteplasser i Risør, i form av å være en offentlig byhage. Hagen har flere fine kvaliteter, både historisk og naturmessig, og disse er lagt til grunn i planløsningen. De hagehistoriske sporene og de eksisterende landskapstrekkene danner grunnlag for utformingen. Hagen skal utvikles som et attraktivt og grønt byrom i Risør sentrum, som samtidig skal gis status som statlig sikret fri-luftsområde.

Det vil være viktig å se på aktivitet og samarbeidsmuligheter i tilgrensende eiendommer ift å gi hagen en aktiv bruk. Hvordan atkomst til hagen løses, er her vist i planen ift å ivareta muligheten for universelt tilgjengelig atkomst fra Kragsgata (gjennom Kragsgt 3B, på sikt også fra Torvet/gjennom Stallen til Sparebanken sør og gjennom Havnegata 8, som er under ombygging og utvikling).

Atkomst med trapp fra Storgata er det laget egen detaljplan for. Naursteinstrapper er en tradisjonell og naturlig måte å løse tilgang mellom byens ulike nivåer på. Derfor mener vi en løsning med trapp fra Storgata vil gi en fin og stedstilpasset atkomst til hagen.

Landskapsplanen har følgende hovedelementer:

- ny natursteinstrapp fra Storgata,
- opparbeidet grusgang på sørsiden av kollen, fra ny steintrapp til oppholdsarealet i det sørøstre hjørnet av hagen,
- gruset sti fra ny steintrapp til oppholdsareal ved uteområdet i bakkant av Havnegata 8, i det nordvestre hjørnet av hagen,
- opparbeidet grusgang i nordøst mellom hagens to tilrettelagte oppholdsarealer,
- nye og gjenoppbygde natursteinsmurer som danner terrasserte oppholdsflater,
- vegetasjonssoner, nye og gamle. Områder vist i planen med skravur for eksisterende markdekke beholdes i prinsippet som i dag, men med mulighet for enkle skjøtselstiltak.

Hovedgrepet for opparbeidelsen av hagen er å tilrettelegge for aktive oppholdsarealer knyttet til hagens nordvestre og sørøstre hjørne, henholdsvis som bakhage til Havnegata 8 og som liten konsertarena med ny atkomst fra bakgården mot Kragsgate. Det er også disse to områdene som peker seg ut som åpne og naturlige oppholds-soner i dagens situasjon.

I utgangspunktet er tanken at all stein i murer, kanter og flater skal gjenbrukes i ny opparbeiding av oppholdsarealene. Det vil trolig måtte tilføres mer stein for å få bygd stabile og gode nok murer. Vi mener det vil være mest ønskelig med tørrmurte natursteinsmurer i denne typen gammelt hageanlegg. Ved å få lagt murene med riktig helning og med godt fundament av drenerende masser i bakkant, vil de bli stabile og kan stå i årevis.

I hager i bratt terreng vil man ofte ty til bakkemurer for å få flate steder for dyrking og opphold. Kjenner man de gamle teknikkene, kan selv tørrmurer bli stående i årevis. Denne fine, gamle hagemuren og trappen i Gulen i Sogn har stått innpå hundre år uten store reparasjoner. Murtradisjonene våre er vel verd å ta vare på.

Foto: Mette Eggen, Riksantikvaren

Arealet i hagens sørøstre del er vist som terrasserte gressflater i tre nivåer. De murene som delvis står igjen i dette området i dag, vurderes som for dårlige til å restaureres. Vi anbefaler at de gamle murene tas ned og at steinen heller gjenbrukes i nye murer, som tilpasses i terrenget og danner terrasserte flater. Alternativt at de gamle murene ligger og at nye murer bygges i forkant slik at eksisterende murer fylles ned og blir liggende under nytt, oppfylt terrassert terreng.

Den nedre og største flata i amfiet er også tenkt tilrettelagt med en enkel sceneløsning. Flata som tenkes benyttet som scene kan om det er ønskelig steinlegges og et enkelt system for scenetak i form av seglduk kan tilpasses med innfesting i veggen bak.

Plassen i nordvest har synlige felt med steinheller under gressstorva. Gresset fjernes og plassens steindekke suppleres og utvides som planen viser. Behov for kanting for å ta opp eller jevne ut mot tilgrensende terreng og flater tilpasses.

Grusgangene er lagt mellom oppholdsarealene i hagen og plassert på en slik måte at innsyn til naboer skjermes. De opparbeides med en bredde på 0,80-1m. Torv og moldjordlag fjernes og knust grus 0-16mm legges ut i 10-20cm tykkelse. Utlekking av duk/geotekstil kan vurderes. Dersom duk skal legges må kanter dekkes godt til under vekstjord for tilgrensende gressflater. Torver og moldjord som fjernes fra gangsoner er tenkt brukt som masser i sonene som opparbeides med vegetasjon.

Stien opparbeides med utlegging av knust grus 0-16mm en bredde på 40-50cm. Trinn av naturstein tilpasses i skråning mot plassen ved bryggeriet i nordvest og ned mot de terrasserte oppholdsflatene i hagens sørøstre hjørne.

Det bør etterhvert lages en enkel skjøttselsplan som angir hva som skal tas vare på og hva som kan fjernes av vegetasjonen, sammen med de som skal stå for ombygging av hagen og de som skal bruke og vedlikeholde den. Det er diskutert at større deler av selve Hollenderskjæret, knausen som ligger som viktig høydepunkt i hagen, burde avdekkes og synliggjøres bedre. Dette ville være ønskelig for å tydeliggjøre opprinnelsen til navnet og de naturlige terrengformene hagen er bygd opp omkring. Som del av en skjøttselsplan for hagen bør dette grepet tas med videre, og tiltak settes iverk for å gjøre dette på en riktig måte, uten å ødelegge hagens frodighet.

5 Prinsipper for skjøtsel

Her har vi angitt noen prinsipper vi tenker det kunne være fornuftig å starte en opprydding i vegetasjonen utifra:

- Noen av de minste og dårligste plommetrærne og de nyere buskene kan vurderes fjernet. Vi foreslår å fjerne det som er plantet inn i nyere tid som cotoneaster, tuja, leddved, krypeiner og sølvarve.
- Det store pæretreet og de fleste frukttrærne er viktige å bevare. Likeså syrinbeltet oppe på knausen.
- I prinsippet tenkes hele sona som er avmerket i planen med skravur for eksisterende markdekke å bevares mest mulig som i dag. Men buskfeltene av type som lett sprer seg og blir uregjerlig, kan med fordel flyttes fra det sentrale feltet i midten (rundt knausen) og ut i vegetasjonssonene som er vist opparbeidet mot kantene av hagen. Dette vil være f.eks. snøbærbuskene som finnes på knausens sørside. Syrinene skyter også fort opp og sprer seg. Der man ikke tenker å ta vare på store, gamle syriner, bør buskene klippes helt ned med jevne mellomrom.
- De nye vegetasjonssonene som i planen er vist mot gjerder og naboer kan settes sammen av busker som flyttes fra andre steder i hagen (som syriskudd, spiraea og snøbær) eller/og med stor grad av nyttevekster som rips, stikkelsbær, solbær, svarthyll og rabarbara.
- Den gule tulipanen som finnes her er viktig å ta vare på og fremelske. Områder der tulipanen finnes bør kartlegges og dersom det er mulig kan torver med tulipanløk flyttes til større deler av hagen. Det vil f.eks. være fint å få store felt med tulipaner under frukttrærne inne i hagen.
- I området der trappa er planlagt å komme opp fra Storgata, bør vegetasjonstorver tas vare på og flyttes til andre steder i hagen. Her er det bl.a. frodige felt med dagliljer.
- Vi tenker det også vil være fint med klatreplanter på wire noen steder langs vegg.
- Noen nye stauderfelt kunne også med fordel etableres for å få opp blomstringen i hagen. Typer som akeleie, høstanamone, balderbrå, storhjelms iris er klassiske og fine arter som ville supplere hagen på en fin måte.

Hvordan hagen skal driftes og vedlikeholdes er selvsagt et viktig spørsmål. Det avhenger av om der er personer, lag/foreninger eller andre aktører som er villige og interesserte i å ta hagen i bruk og ta ansvar for dette.

Det kan tenkes flere trinn i en oppgradering:

1. Fase 1 med tilrettelegging av hagen, opparbeiding av oppholdsarealer med steinlagte flater, terrengmurer, gressflater, grusstier, fjerning av stubber og kratt som ikke er ønskelig å ta vare på og etablering av nye vegetasjonssoner mot naboer, bør skje som en jobb for anleggsgartner og under ledelse av kommunen.
2. Fase 2 med tilkomst med ny trapp fra Storgata. Her er det utarbeidet plan og enkel beskrivelse og innhentet pristilbud fra anleggsgartner.
3. Det jobbes også med tilkomst gjennom bygg fra Kragsgate, i samarbeid med naboer. Gjennomføres som en fase 3.
4. Fase 4 vil være en drifts- og utviklingsfase. Arbeidet med å kartlegge, fremelske, flytte rundt på og supplere vegetasjonen kan skje over tid. Kanskje organisert gjennom eller i samarbeid med hagelag eller en forening? Det kunne tenkes en form for høst- og vårdugnader der man på forhånd hadde laget en plan for hva som skulle gjøres og inviterte med interesserte i å være med på ulike deler av jobben. Noen ganger kunne dugnaden være i form av kartlegging/planlegging, mens det andre ganger ville være rene hageryddingstiltak som skulle utføres. Noe penger vil trolig kunne være mulig å søke om til slik aktivitet hos Sparebankstiftelsen, Gjensidigefondet, kulturminnefondet, fylkeskommunen f.eks.

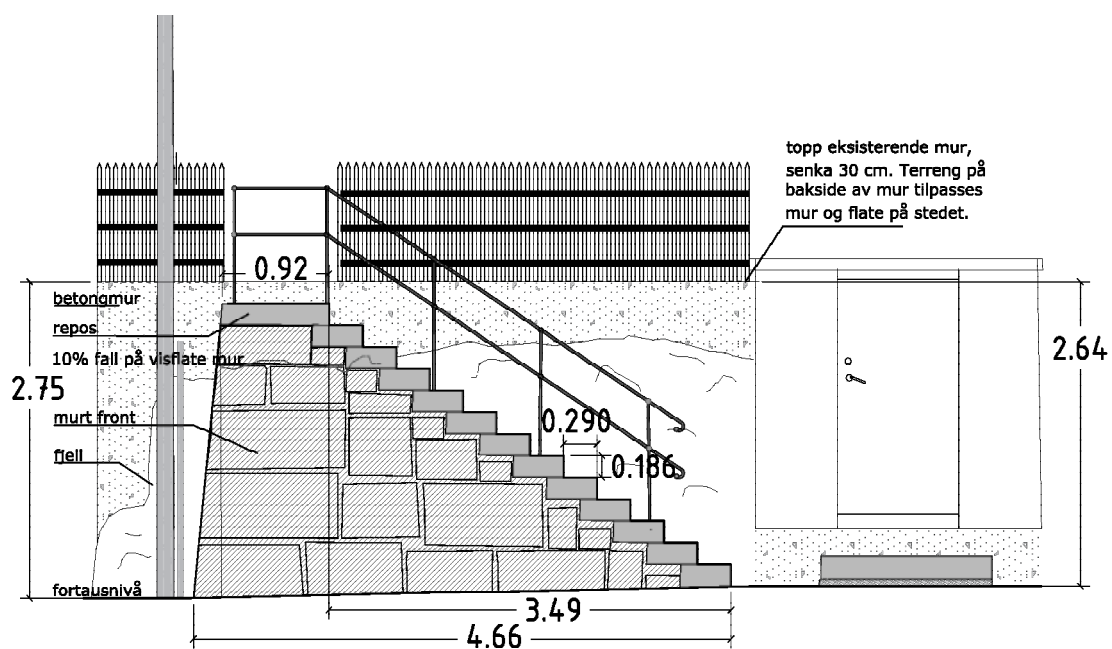

Foto av dagens situasjon og prinsippsnitt som viser innpassing av ny natursteinstrapp fra Storgata og opp i Hollenderhagen